

- ²¹ A szöveg forrása az OSA Digitális Archívuma: *A Kossuth Rádió adásainak átirata, 1989. január 28.* Elérhető a világhálón: <http://www.osaarchivum.org>. (A kutatás ideje: 2010. január 29.).
- ²² Idézi Seres László: *Pozsgay tabut dönt: egy „sommás ítélet” vége* (Hírszerző, 2009. január 30.). Elérhető a világhálón: http://www.hirszerzo.hu/cikk.pozsgay_tabut_dont_egy_sommas_itelet_vege.95887.html. (A kutatás ideje: 2010. január 29.).
- ²³ Idézi Balla István: *Pozsgay húsz éve pofozta le a kommunizmust* (Figyelő Online, 2009. január 27.). Elérhető a világhálón:

http://www.fn.hu/tudomany/20090127/pozsgay_husz_eve_pofozta_le_210511. (A kutatás ideje: 2010. január 29.).

- ²⁴ Murányi Gábor: *1956: forradalom, ellenforradalom, zendülés, népfelkelés* (Heti Világgazdaság, 2009. 4.). Elérhető a világhálón: http://hvg.hu/hvgfriss/2009.04/200904_A_FoRRADALoM_DE_FINALASA_Fogalmuk_volt_rola. (A kutatás ideje: 2010. január 28.).

²⁵ Ezeket a jelentéseket a <http://www.osaarchivum.org/digitalarchive/nsa/index.html> oldalon tették elérhetővé. (A kutatás ideje: 2010. január 28.).

Hack Péter

Az átmenet igazságszolgáltatása

Az átmenet igazságszolgáltatásának kérdéseiről fogok szólni. Az átmenet igazságszolgáltatásán azt a folyamatot értem, ahogyan a diktatúrából a demokráciába átlépés után, a demokratikus jogállam helyreállítja a jog uralmát, és jogi úton is orvosolni törekszik a diktatúra által elkövetett jogsértéseket. Vannak, akik azt állítják, hogy az átmenet igazságszolgáltatásának elmaradása Magyarországon az az ár volt, amelyet az átalakulás békés jellegéért ki kellett fizetnünk.¹ Én ezt az álláspontot vitatom, az átmenet igazságszolgáltatásának más modelljei mellett is le tudtak zajlani békés átalakulások. Ugyanakkor a demokratikus intézményrendszer konszolidálódásának elmaradása és a demokratikus politikai kultúra hiánya vagy gyengése nagymértékben annak köszönhető, hogy a szembenézés a múlttal gyakorlatilag elmaradt. A nemzetközi tapasztalatokból azt láthatjuk, hogy nincs eszményi megoldás a múlt sérelmeinek orvoslására, nincs olyan megoldás, amelyet bárhol, bármikor alkalmazni lehet, de vannak olyan általános követelmények, amelyeknek teljesítése hitelesítheti azt, hogy megszűnt a folytonosság a korábbi rendszerrel.

A rendszerváltást követően a magyar társadalomnak is szembe kellett néznie a pártállami múlttal, és ezen belül azokkal a jogsértésekkel, amelyeket az előző rendszer okozott polgárainak. A szembenézésnek csak egy része az, ami a jogalkotásban, törvényjavaslatok, törvények és alkotmánybírói ítéletek formájában megjelent, a másik része a társadalom közös lelkiismeretének kérdése. Előadásom a jog világát tekinti át, ugyanakkor látni kell, hogy a felmerülő jogi kérdéseknek súlyos erkölcsi vonatkozásai vannak, és ezek az erkölcsi kérdések szorosan összefüggenek azzal, hogy a társadalom hisz-e a jog uralmában, elfogadja-e annak létezését. Arra keresek választ, hogy az elmúlt húsz évben közjogi intézményeink hogyan járultak hozzá a múlttal való szembenézéshez. A demokratikus átalakulások tapasztalatainak számbavétele és az egyes meg-

oldási módok elemzése hozzájárulhat ahhoz, hogy a jövő jogalkotói merítsenek azok tanulságaiból. Talán a magyar átmenet igazságszolgáltatása is máshogyan alakult volna, ha alaposabban elemeztük volna azokat a történelmi tapasztalatokat, amelyek a kelet- és közép-európai átalakulásokat megelőzték.

Az 1989–1990-es jogállami változásokat megelőzően Európában fontos átalakulások zajlottak le. Ezen átalakulások során az új rendszereknek szembe kellett nézniük saját múltjukkal. Az új demokratikus rendszernek el kellett döntenie, hogy a régi rendszer vezetőit, a diktatúrákkal együttműködőket vagy azok ügynökeit bíróság elé állítják, vagy más módon büntetik őket, és el kellett döntenie, hogy a régi rendszer áldozatainak rehabilitálását vagy kárpótlását elvégzik-e, és ha igen, hogyan. Az átalakulások során nagyszabású eljárásokra és vizsgálatokra került sor a második világháborút követően Németországban és a németek által megszállt európai országokban, az 1970-es években Dél-Európában, az 1980-as években számos dél-amerikai országban, majd 1989-et követően a Keleti Blokk országiban.²

I. Az átmenet igazságszolgáltatásának módszerei

1. Spanyolország és az emlékezetvesztés

Az átmenet igazságszolgáltatásának módszerei nagyon eltérőek voltak. Az egyik jellegzetes megoldás, amelyet Stephen A. Garrett *Az átmenet igazságszolgáltatásainak modelljei – összehasonlító elemzés* című előadásában „emlékezetvesztés (amnézia)-modellnek” nevez, a Franco utáni Spanyolország megoldása.³ Az „amnézia-modell” alkalmazásakor az újonnan megszülető demokrácia tudatos döntéssel nem csak a büntetőjogi felelősségre vonást kerülte el, hanem még a társadalmi vitát is mellőzte a múlttól. Nem arról van szó, hogy ne lettek volna egyének, akik emlékeztek volna a múlt szörnyű tragédiáira, hanem arról, hogy az elszenvedett sérelmek a magánszféra részét képezték, és nem váltak a sajtó, a politika vagy az igazságszolgáltatás érdeklődésének tárgyává.

A spanyolok által választott út azért is figyelemre méltó, mert – Magyarországhoz hasonlóan – a legsú-

lyosabb jogsértések, amelyeket a Franco-rendszer elkövetett, közel negyven évvel a diktátor halála és a demokratizálás megkezdése előtt történtek. Franco 1939-es hatalomra kerülése után a szakszervezeteket és a politikai pártokat betiltották, és bárkit, aki csak kísérletet is tett a szervezett ellenállásra, haladéktalanul letartóztattak, megkínóztak, gyorsított eljárásban kivégeztek vagy hosszú börtönbüntetésre ítélték.⁴ Egyes becslések szerint közel kétszázezer ember vesztette életét a kivégzések és a fogolytáborokban szerzett betegségek következtében. Még a rendszer normalizálódása idején is három koncentrációs tábor és 137 munkatábor tartottak fenn a politikai elítéltek számára, és a börtönökben is nagyszámú politikai foglyot tartottak – még Franco 1975-ben bekövetkezett halálakor is közel ezeröttszázan voltak politikai okból bebörtönözve.⁵

Francó halála után mégsem volt tapasztalható törekvés a bűnök elkövetőinek felelősségre vonására, de még valamifajta „tényfeltáró bizottság” megalakítására sem. Elemzők ezeknek a követeléseknek az elmaradását alapvetően két tényezőre vezetik vissza: az egyik a súlyos gazdasági válság, amellyel Spanyolország Franco halála után szembenézett, a másik a terrorizmus keltette növekvő aggodalom. Úgy tűnik, hogy a spanyolok többsége úgy ítélte meg, hogy az ország erejét arra kell összpontosítani, hogy ezekkel a kihívásokkal szembenézzen, s a gazdasági válság és a terrorizmus elleni fellépést hátráltatta volna a szembenézés a múlttal.⁶ Ugyanakkor nem elhanyagolható a spanyol tapasztalatok elemzésénél, hogy a Franco-rendszer hívei különösen erős helyeket foglaltak el a hadseregben és az egyéb erőszak-szervezetekben, és már 1974-től erős szervezeteket hoztak létre a hadseregen belül a változásoknak való ellenszegülés céljával.⁷ A spanyol modell rövidtávú sikere nehezen vitatható, ugyanakkor éppen a Zapatero-kormány hatalomra kerülése idején, mintegy hetven esztendővel a polgárháború után, újra felszínre kerültek az egykori jogsértések. A köztársasági leszármazottai erőteljesen követelik az áldozatok rehabilitálását, amely folyamat keretében törvény is született az egykori bűnök elítéléséről és az áldozatok jelképes rehabilitálásáról.⁸

Lengyelországban is a spanyol megoldást választotta a rendszerváltás utáni első kormány, ez azonban nem tartott tovább egy évnél, amikor az ún. hosszú fájlok éjszakáját követően olyan adatokat szivárogtattak ki a sajtónak, amelyek az új politikai elit vezető személyeinek a politikai rendőrséggel való együttműködéséről szóltak, s ez a kormány bukásához vezetett.⁹

2. Görögország (és Portugália) és a szelektív büntetés

A spanyoloktól eltérő utat választott Görögország. A Garrett által „szelektív büntetés-modellnek” nevezett megoldás radikális szembenézésen alapult a múlt bűneivel. A katonai diktatúrát felváltó jobboldali Karamanlisz-kormány haladéktalanul nekilátott a

katonai rendszer hagyatéka felszámolásának, aminek keretében több mint százezer embert mozdítottak el a hadseregből, a központi kormányzatból, valamint az önkormányzatokból.¹⁰ Néhány hónappal később, az 1967-es puccsot szervező, az 1973-as diákmegmozdulások leverésében részt vevő, valamint a börtönökben végzett kínzásokért felelős több mint száz személylyel szemben indultak büntetőeljárások. A bíróságok eredetileg a rendszer három vezető személyiségére – köztük Papadopoulosz ezredesre – halálbüntetést szabtak ki, amelyet később életfogytig tartó szabadságvesztésre változtattak. Ezen túl a katonai junta számos vezetőjére szabtak ki hosszú tartamú szabadságvesztéseket. Az átmenet igazságszolgáltatásának talán legdrámaibb része a „kínzás (tortúra)-perek” sorozata volt. A junta hatalomra jutásának első napjaitól elterjedt gyakorlat volt a foglyok megkínzása, amelyet döntően a Katonai Rendőrség (ESA) emberei követtek el.¹¹ 1976 decemberéig közel négyszáz eljárás indult az ESA volt tagjai ellen, és az eljárások eredményeként különböző tartalmú szabadságvesztés-büntetéseket szabtak ki a bíróságok, bár voltak olyan vádlottak is, akiket felmentettek.¹²

Garrett elemzésében nem tér ki a portugál átalakulásra, de a volt szocialista tábor számára különösen fontos tanulság, hogy Portugáliában a Salazar-rendszer bukása után éppen a kommunisták és a baloldali pártok voltak a legtevékenyebbek abban, hogy a hadsereget, az erőszakszerveket, a kormányzati intézményeket és a sajtót megtisztítsák a régi rendszerhez hű emberektől.¹³

3. Kötelezettségek és szembenézés a múlttal

Ezek a modellek már ismertek voltak a magyar átalakulás kezdetekor, de azok tanulságainak elemzése elmaradt, így az egyes jogalkotási lépések nem annyira a nehézségek rendszeres áttekintésére, elemzésére és az azok alapján levont következtetésekre, mint inkább rögtönzések sorozatára épültek. A magyar átalakulással párhuzamosan egy sor európai országban, de a világ más országaiban is átalakulási folyamatok zajlottak. Garrett emlékeztet rá, hogy az ún. új demokráciák száma 1987 és 1997 között 69-ről 118-ra nőtt.¹⁴ Ezek az átalakulások számos tapasztalattal és tanulsággal jártak. Ezen tanulságok között különösen fontosak azok az elemzések, amelyek arra irányulnak, hogyan befolyásolta az átalakulás módja a szembenézését a múlttal.¹⁵ A végbement átalakulások során számos megoldás született, amelyek szinte kivétel nélkül tartalmaztak megfontolandó elemeket, így tapasztalatok gyűltek össze a múlt feltárásáról, vagy a megbékélés bizottságokról (*truth commission*).

A szakirodalomban egyetértés van abban, hogy az átmenet igazságszolgáltatása az államok számára bizonyos kötelezettségeket határoz meg mind az áldozatokkal, mind a társadalommal szemben. Ezek a lehetséges kötelezettségek a következők. Először is az *igazságszolgáltatás*: vagyis üldözni és megbüntetni kell azoknak a visszaéléseknek az elkövetőit, akiknek visszaélései bűncselekményt valósítottak meg. Másod-

szor: biztosítani kell az áldozatok számára az igazság megismerésének jogát, amely magában foglalja azt, hogy lehetővé kell tenni számukra a jogsértések minden titokban maradt részletének a feltárását és az igazság közlését az áldozatokkal, az áldozatok hozzátartozóival és a társadalom egészével. Harmadszor: kárpótlást kell nyújtani az áldozatok számára, oly módon, hogy ez elismerje értékeiket és emberi méltóságukat. Megfelelő mértékű pénzbeli kárpótlás mindenképpen része ennek a kötelezettségnek, de a kötelesség kiterjed olyan pénzben ki nem fejezhető gesztusokra is, mint a sérelem tényének elismerése vagy bocsánatkérés a társadalom nevében. Negyedszer: az államoknak kötelességük arról is gondoskodni, hogy azok a személyek, akik a fegyveres erők és a titkosszolgálatok tagjaként bűncselekményeket követtek el, az újjászervezett demokratikus erőszakszervezetekben és titkosszolgálatokban ne tölthessenek be szerepet.¹⁶

Timothy Garton Ash a múlttal való szembenézés négy különböző útját említi, amelyek, ha alkalmazzák őket, teljesítik a Méndez által megfogalmazott követelményeket (a kárpótlást leszámítva). Az első a jogi eljárások (bírói tárgyalások) lefolytatása, a második út az „adminisztratív diszkvalifikálás”, vagyis a lusztrációs eljáráson keresztül a közhivatalnokok átvilágítása és közülük az alkalmatlanok kizárása, a harmadik igazságtételi bizottságok alkalmazása, a negyedik pedig a hozzáférés az aktákhoz, beleértve az egykori titkosszolgálatok aktáit is.¹⁷

II. A magyarországi átmenet

Az alábbiakban annak rendkívül vázlatos érzékeltetésére törekszem, hogy a magyar állam milyen mértékig teljesítette e kötelezettségeit. Négy kérdéskört vizsgálok: a semmisségi törvényeket, amelyek a kommunista állam igazságszolgáltatási szervei által okozott sérelmek formális orvoslását célozták, a sortűzpereket, amelyek az 1956-os forradalom idején elkövetett bűncselekmények megbüntetését célozták, a kárpótlás kérdéskörét, amely a tulajdonban esett károk orvoslására irányul, valamint a kommunista titkosszolgálatokkal való együttműködés és a szolgálatok iratainak kérdését.¹⁸

1. A semmisségi törvények

A. Az első semmisségi törvény (1989)

Az átmenet igazságszolgáltatása a törvényalkotás szintjén már a demokratikus választásokat megelőzően, 1989-ben megkezdődött. Az 1989. évi XXXVI. törvény (Első semmisségi törvény) rendelkezett Az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról. A törvény 1. §-a szerint „semmisnek tekintendő” az „1956. október 23. és 1963. április 4. között, a népfelkeléssel összefüggésben elkövetett politikai bűncselekmény, valamint az ezzel bűnhalmazatban – harci cse-

lekmények során – elkövetett emberölés, rablás, közveszélyokozás vagy személy elleni erőszak miatti elítélések”. A 6. § szerint az „elítélt vagy hozzátartozója kérelmére az első fokon eljáró bíróság igazolja, hogy az elítélést a törvény alapján semmisnek kell tekinteni.” A törvény alkotóinak – az indoklás szerint – az volt a céljuk, hogy az 1956-os „események” újraértékelésével segítsék a közmegegyezést és a társadalmi megbékélést. A jogalkotó azt mondta ki ebben a törvényben, hogy „a politikai bűncselekmények miatti elítéléseknek nem volt jogalapjuk”.

B. A második semmisségi törvény (1990)

A második semmisségi törvényt még ugyancsak az egypárti országgyűlés alkotta meg. Az 1990. évi XXVI. törvény „Az 1945 és 1963 közötti törvénytől elítélések semmissé nyilvánításáról” szól. A törvény kimondja, hogy az „1945. január 1. és 1963. április 4. között az állam belső és külső biztonsága elleni bűncselekmények, a tervbűncselekmények, az árdrágító és közellátás elleni bűncselekmények, valamint a társadalmi tulajdont károsító bűncselekmény feljelentésének elmulasztása miatti elítélések semmisnek tekintendők”. Az indoklás kifejti, hogy mivel az igen nagyszámú koncepciós büntetőügy egyedi felülvizsgálata nem lehetséges, ezért a meghatározott időszakban és bűncselekmények miatti elítéléseket törvény nyilvánítja semmisnek.

Ezekkel a törvényekkel a pártállam képviselői arra törekedtek, hogy kifogják a szelet a rendszerváltók vitorlájából. Úgy kívánták rendezni a kommunista elnyomás legvéresebb korszakának jogsértéseit, hogy közben még áttételesen se merülhessen fel a jogtípást elkövetők – politikusok, rendőrök, ügyészek és bírók – felelőssége.

E két semmisségi törvény három jogalkotási sajátossággal rendelkezett. Az első az, hogy dogmatikailag az lett volna a kézenfekvő megoldás, hogy rendkívüli perorvoslat keretében történjék meg a rehabilitáció, ez azonban a jogalkotó szerint az érintettek számára rendkívüli terheket jelentett volna. Így született az a megoldás, hogy a semmisséget a törvény mondja ki. Ebből a megoldásból adódik a második sajátosság: a hatalmi ágak elválasztásának kérdése. Beavatkozhat-e a törvény a bíróság által elbírált büntetőügyekbe oly módon, hogy semmisnek mondja az elítélést?¹⁹ Erre a kérdésre mindkét törvénynek az a válasza, hogy „az Országgyűlés nem a bíróság jogkörében jár el, nem az elítélések megalapozottságát és törvényességét vizsgálja”, hanem az elítélt „jogi, erkölcsi és politikai rehabilitálását” mondja ki. A semmisségi törvények harmadik sajátossága, hogy e törvényekkel az Országgyűlés *ex tunc* hatállyal nyilvánított „nem bűncselekménnyé” olyan cselekményeket, amelyeket korábban annak tartottak. Így a semmisségi törvények elszakadnak az elkövetés és az elbírálás idején hatályos tételes jogtól. A tételes joggal szemben a „civilizált nemzetek által elismert általános jogelveknek” (Emberi Jogok Európai Egyezménye 7. cikk 2. pont) adnak elsőbbséget.²⁰

C. A harmadik semmisségi törvény (1992)

A harmadik semmisségi törvény, *Az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról* szóló 1992. évi XI. törvény, az előző két törvénytől eltérő jogi megoldást követ. Ez a törvény nem azt mondja, hogy az elítélés „semmisnek tekintendő”, hanem a bíróságnak kell különleges eljárásban semmissé nyilvánítani az ítéletet.²¹ Az eltérés indoka, hogy ebben az esetben nem tömegjelenségről volt szó, így a bíróságok számára kezelhető mennyiségű ügyben kellett lefolytatni az eljárást. Sajátossága ennek a törvénynek az is, hogy a semmisség megállapítását feltételhez köti: „ha a bűncselekmény elkövetése az 1976. évi 8. törvényerejű rendelettel kihirdetett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában rögzített alapjogok gyakorlását vagy az abban foglalt elvek és célok megvalósítását jelentette”.²² Tehát az elítélés azért semmis, mert a jog gyakorlása kizárta a büntetethez való jogot.

D. A negyedik semmisségi törvény (2000)

A negyedik semmisségi törvényt 2000 decemberében fogadta el az Országgyűlés. Ez a 2000. évi CXXX. törvény az 1956. évi forradalom és szabadságharc utáni leszámolással összefüggő elítélések semmisségének megállapításáról. A törvény preambuluma rögzíti a megalkotás célját: „A törvények tükrözik a jogalkotó értékrendjét. Az Országgyűlés a korábbi három semmisségi törvénnyel egyértelművé tette, hogy melyek azok a büntető anyagi jogszabályok, amelyek megalkotása, léte, alkalmazása nem fér össze a jogállamisággal. Az 1956. évi forradalom és szabadságharc miatt elszenvedett törvénysértések maradéktalan orvoslása érdekében indokolt, hogy a leszámolást kiszolgáló eljárási jogszabályok alkalmazásával történt elítélések tekintetében a törvényhozás hasonló értékítéletet fogalmazzon meg.” E törvény szerint „semmisnek tekintendő az 1956. évi 28. törvényerejű rendelettel és az 1956. évi 32. törvényerejű rendelettel bevezetett rögtönbíráskodásban, továbbá az 1957. évi 4. törvényerejű rendelettel bevezetett gyorsított eljárásban, valamint az 1957. évi 25. és az 1957. évi 34. törvényerejű rendelettel felállított népbírói tanács előtti eljárásban – a forradalom és szabadságharc céljával, eszmeiségével azonosulással tekintettel, a forradalommal, illetve harci cselekménnyel összefüggésbe hozott cselekmény miatt – történt elítélés.”

A negyedik semmisségi törvény az előbbiektől eltérő logikát követ, mert ugyan az első törvényhez hasonlóan az 1956-os forradalomban történt cselekmények miatti elítélést veszi célba, de közömbös az iránt, hogy az elbírált cselekményt a büntetőjog alapján hogyan minősítették. A törvény abból indul ki, hogy a gyorsított eljárások és a népbírói tanácsok, amikor úgynevezett „ellenforradalmi” ügyekben jártak el, nem feleltek meg az elfogulatlan és a pártatlan igazságszolgáltatással szemben támasztott követelményeknek.²³

A semmisségi törvények, miközben megkímélték az érintetteket attól, hogy egyenként kérjék a bíróságtól rehabilitálásukat, rájuk hárítva a bizonyítás terhet, elpleplezték azt, hogy az igazságszolgáltatás évtizedeken keresztül emberek sokaságát fosztotta meg életétől, szabadságától, méltóságától és vagyonától. A magyar társadalom nem kapott lehetőséget arra, hogy a törvényhozás és az igazságszolgáltatás bűneit tisztán lássa. A koncepciós perekben résztvevő rendőrök, ügyészek és bírák közül egyetlenegynek sem kellett szembesülnie azzal, amit tett. Azok, akik a jogot felhasználva öltek, nemhogy büntetlenül maradtak, de néven sem lettek nevezve a nyilvánosság előtt.

2. A sortűzperek

A sortűzperek még drámaibb üzenetet hordoznak: olyan bűnözők, akiknek a mai szabályok szerint Miloševićhez és társaihoz hasonlóan a Nemzetközi Büntetőbíróság előtt kellene számot adni tetteikről, gyakorlatilag büntetlenül maradtak a törvényhozás és az Alkotmánybíróság közötti huzavonában. A magyar társadalom többsége előtt mindmáig rejtve maradt annak ténye és az igazságszolgáltatás részéről elmaradt annak tényszerű bizonyítása, hogy a Kádár-rendszer milyen vérfürdőből és kegyetlen leszámolásokból született.

Érdeemes megjegyezni, hogy a Cseh Köztársaság Alkotmánybírósága 1993. december 21-én meghozott döntésével a magyar bíróságtól eltérő következtetésre jutott a múltban elkövetett legsúlyosabb büntetőjogi cselekedetek megbüntetése ügyében. A cseh parlament képviselőinek egy csoportja annak a *Kommunista rendszer törvénytelenességéről* szóló törvénynek a megsemmisítését kérte a bíróságtól, amely felfüggesztette azoknak a bűncselekményeknek az elévülését, amelyeket 1948 és 1989 között követtek el, de a „demokratikus állam jogrendjével összeférhetetlen politikai okból” nem üldöztek.²⁴ A cseh döntés, amely alkotmányosnak ítélte az elévülés felfüggesztését, részben a Német Szövetségi Alkotmánybíróság 1996. november 12-én meghozott döntésén alapult. A német Alkotmánybíróság döntése alkotmányosnak ítélte azoknak a korábbi NDK-s hivatalnokoknak az elítélését, akik hozzájárultak a két német állam határát törvénytelenül átlépni akarókkal szembeni fegyverhasználat politikájának végrehajtásához. 1948 és 1989 között az NDK és az NSZK közös határán, valamint a Kelet- és Nyugat-Berlint elválasztó határon összesen kétszázhatvan embert lőttek le ennek a politikának a következtében. A német Alkotmánybíróság elutasította a vádlottak védőinek azon érvelését, miszerint a német Alaptörvény 103. § 2. pontja tiltja az olyan cselekmények miatti elítélést, amelyeket a cselekmény elkövetése után hatályba lépett törvény rendel büntetni. A bíróság álláspontja szerint az Alaptörvény említett rendelkezése nem alkalmazható arra az esetre, ahol egy állam (az NDK) jogszabályait arra használta, hogy fel-

hatalmazást adjon az általánosan elfogadott emberi jogok megsértésére. Az újraegyesített Németországban, a törvénytelen határátlépőkkel szemben fegyvert használó határőrökkel szembeni büntetőeljárások, a magyar Alkotmánybíróság által is megfogalmazott kérdésekre mutatnak rá. A kelet-német Határvédelmi Törvény felhatalmazta a határőröket a törvénytelen határátlépőkkel szembeni fegyverhasználatra. A német bíróságok a Szövetségi Alkotmánybíróság döntésére alapozva az ilyen esetekben elkövetett fegyverhasználatot olyan bűncselekménynek minősítették, amely az általánosan elfogadott emberi jogokat sértő magatartás. Más szavakkal: a német jog az anyagi igazság elvét ezekben az esetekben a jogbiztonság elvénel előrébbvalónak minősítette.

Halmi Gábor megállapítja, hogy míg egyfelől a magyar, másfelől a cseh és a német alkotmánybíróság a dilemmát hasonló módon határozta meg, abból éppen ellentétes következtetésre jutottak: a magyar Alkotmánybíróság úgy ítélte meg, hogy a jogállamiság megköveteli a jogbiztonságot, míg a cseh és a német bíróság szerint a jogállamiság az anyagi igazságot követeli meg.²⁵ Az igazságtétel e fejezetében fontos fejlemény volt, hogy a tatai sortűzben játszott szerepéért a Budapesti Katonai Bíróság által 2001. január 18-án első fokon három év szabadságvesztésre, majd a Legfelsőbb Bíróság által öt éves szabadságvesztésre ítélt Korbély János az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordult arra hivatkozva, hogy elítélése az Európai Emberi jogi Egyezmény 6. és 7. cikkével ellentétesen történt. A bíróság ítéletét 2008. szeptember 19-én hozta meg, és egyhangúlag megállapította az 7. §. és a 6. §. (1) (tisztesleges eljárás) kapcsán felmerült panaszok megengedhetőségét, míg a túl sokáig húzódo eljárást érintő panaszt elutasította. A Bíróságnak 11:7 arányban az a véleménye, hogy az Egyezmény 7. §-át megsértették, valamint 12:5 arányban az, hogy nem szükséges megvizsgálni külön Korbély azon panaszát, hogy az eljárás nem volt tisztességes.²⁶ A Bíróság ítéletében megállapította, hogy a magyar hatóságok azáltal sértették meg az Egyezményt, hogy nem bizonyították kellőképpen – azt az egyébként köztudomású tény –, hogy Magyarországon 1956 októberében olyan fegyveres konfliktus zajlott, amelyre a Genfi Egyezmény vonatkoznék. Továbbá, a magyar bíróságok ítéleti tényállását felülbírálván a Bíróság úgy ítélte meg, hogy a Korbély által elrendelt sortűz egyik áldozata Kaszás Tamás, aki a forradalmárokhöz tartozott, és akinél az eset idején volt egy pisztoly, nem tette kellően egyértelművé, hogy megadja magát a Korbély által vezetett és elsöprő túlerőben lévő katonai egységnek. Ezért a Bíróság álláspontja szerint rá nem terjedhetett ki a genfi egyezmény azon rendelkezése, amely a civileket és a fegyvert letevőket védi. A Bíróság szerint tehát Korbély nem követett el el nem évülő háborús bűncselekményt, hanem csak emberölést, aminek büntethetősége elévült, a vele szemben lefolytatott eljárás a visszaható hatály tilalmába ütközött. A Korbély-ügyben a végső szót a Magyar Köztársaság Legfelsőbb

Bírósága 2009. február 9-én meghozott ítéletével mondta ki. Ebben a Legfelsőbb Bíróság az Emberi Jogok Európai Bíróságával egybehangzóan azt állapította meg, hogy a Kaszás Tamás sérelmére elkövetett bűncselekmény elévült, és ezért ebben a részben megszüntette az eljárást, ugyanakkor a további négy sértett sérelmére elkövetett bűncselekményt sértettek sérelmére elkövetett cselekményét több emberen elkövetett emberölés büntetének kísérletével megvalósított emberiség elleni bűncselekménynek minősítette. A korábbi ítéletben kiszabott büntetést azonban az új ítélet nem változtatta meg.²⁷

3. A kárpótlás

A kárpótlás ügye is vitákat hagyott nyitva. Ezek közül a legsúlyosabb az életüktől és szabadságuktól megfosztottak kárpótlásának kérdése, ahol a mai napig nem történt meg annak az ellentmondásnak a feloldása, hogy a második világháborút követően a szovjet megszállás során életüktől megfosztottak után járó kárpótlás összege sokkal magasabb, mint az 1945 előtt elhurcolt és életüket veszített zsidók után járó kárpótlás összege.

4. Az átvilágítás

Az átmenet igazságszolgáltatásához kapcsolódó valamennyi kérdés közül talán a legsúlyosabb az átvilágítás és ehhez kapcsolódóan az állambiztonsági iratok megismerhetőségének kérdése.²⁸ Ezen a területen van a rendszerváltó elitnek talán legnagyobb erkölcsi és jogi adósága a magyar társadalommal szemben. A helyzet annál is elszomorítóbb, hiszen az egykori politikai rendőrségekkel együttműködők ügyét gyakorlatilag valamennyi kelet- és közép-európai országban jobban sikerült rendezni, mint nálunk. A probléma körvonalait jól jelzi, hogy az Országgyűlés Nemzetbiztonsági Bizottsága 1991-ben jelentést készített a III/III-as Csoportfőnökség megmaradt iratairól. A Bizottság jelentése szerint 43.983 ügynevezett VI-os katonai irat maradt fenn 27.133 hálózati személyről. 1997 és 2003 között az Átvilágító Bírák mintegy nyolcezer személy esetében folytattak vizsgálatot, akik közül huszonkilenc esetben tudták bizonyítani az együttműködést. A Bizottság öt személy (!) adatait tette nyilvánossá, tizen-négy fő lemondott tisztségéről.²⁹

A megoldandó nehézség kettős: az egyik terület az egykori ügynökök személyének nyilvánossága, vagyis az, amit összefoglalóan átvilágításnak nevezünk. A másik terület az adatokhoz való hozzáférés lehetősége. Az utóbbi körben, anélkül, hogy a jelenleg hatályos szabályozást részletesen elemezném, csak három elemre kívánom felhívni a figyelmet. Sajátos szabályozást tartalmaz a törvény arról, hogy mely iratokat kell a Történelmi Levéltárban elhelyezni. A szabályozás gyakorlatilag azt tartalmazza, hogy azokat az iratokat kell átadni, amelyekre a jelenlegi titkosszolgálatoknak nincs szüksége. Az ún. Kenedi-bizottság felállításáig a nyil-

vánosság érdekének képviselője alig-alig volt jelen az iratok átadásának folyamatában. A bizottság által elkészített jelentés alaposan elemzi azt a folyamatot, amelynek eredményeként a kelet- és közép-európai térségben egyedül Magyarországon nem történt érdemi szembenézés az ügynökműlttal.³⁰ Sajátos az a szabályozás is, hogy a törvény a közszereplők esetén hogyan szabályozza a kutathatóságot. Ebben a körben az első abszurditás, hogy annak ellenére, hogy a magyar jog széles körben alkalmazza a közszereplők fogalmát, a vonatkozó törvény ezt a fogalmat önkényesen gyakorlatilag a „politikai közszereplőkre” szűkíti, formálisan kizárva a körből azokat a közszereplőket, akiknek vitán felül van közvélemény-befolyásoló szerepük (írók, művészek, sportolók), de közvetlen politikai szerepet nem vállalnak. A másik furcsaság a követendő eljárás. Amennyiben egy kutató egy meghatározott közszereplőt érintő adatokat akar vizsgálni, először nyilatkoznia kell annak a személynek, akire vonatkozóan kutatást akar folytatni arról, hogy magát közszereplőnek tarja-e. Előfordult, hogy jelenlegi vagy volt országgyűlési képviselők úgy nyilatkoztak, hogy nem tekintik magukat közszereplőnek. A nemleges nyilatkozat után a kutatónak vagy újságírónak bíróság előtt kell perelnie, és kérnie a bíróságot annak megállapítására, hogy az érintett közszereplő-e, és csak a bíróság döntése után adhat ki a levéltár adatokat. Összefoglalva, az látható, hogy a törvény fő törekvése nem az adatokhoz való hozzáférés biztosítása, hanem az, hogy ezt minél nehezebbé tegye. Kutatók elemezték azt a kérdést is, hogy Magyarország a kommunista titkosszolgálatokkal való együttműködést miért az átvilágítás keretében, és miért nem az átmenet igazságszolgáltatásának más módjával – büntetőjogi felelősségre vonással, általános kegyelemmel vagy tényfeltáró bizottságokkal – próbálta kezelni. Horne és Levi azzal érvel, hogy Kelet- és Közép-Európában az a tény, hogy a lakosságon belül jelentős számban voltak együttműködők, nehezéte a felelősség világos meghatározását.³¹ Még világosabban fogalmazva: az együttműködők nagy száma és sokuk befolyásos társadalmi helyzete nagymértékben csökkentette annak szándékát, hogy bármifajta büntetés alkalmazása szóba jöhessen.

5. Összefoglaló

Az átmeneti igazságszolgáltatás magyar megoldásai tehát ellentmondásos képet mutatnak. Talán egyetlen olyan eleme sincs ezeknek a megoldásoknak, ami közmegelegedést okozott volna, vagy legalább azt az érzést kelthette volna, hogy a jogalkotó mindent megtett a múlt rendezése érdekében. Az egyes jogalkotási megoldások többnyire a közvélemény számára érthetetlen vitába fulladtak, meghiúsítva ezzel a társadalmi megtisztulást. Az elemzések elsöprő többsége egyetért abban, hogy minden kialakuló demokráciában szükség van az átmenet igazságszolgáltatásának valamilyen formájára. Általánosan elfogadott tétel az, hogy a „borít-

sunk fátylat a múltra” politikája erkölcsileg hibás, mert elmulasztja az áldozatok értékének és méltóságának felismerését.³² Az átmenet igazságszolgáltatását ezért mindenekelőtt *erkölcsi kötelezettségnek* tekinthetjük, amellyel a társadalom az áldozatoknak tartozik: egy olyan megoldásnak, amellyel a társadalom elismerést és méltánylást fejez ki az áldozatok iránt. Az áldozatok sérelmének elismerése *jogi kötelezettséggé* is válik, mivel ezáltal jelzi az állam, hogy az egyének jogok birtokosai. Az emberi jogok nemzetközi jogi szabályai megkövetelik az államoktól, hogy azoknak az egyéneknek, akiknek nemzetközi szerződésben biztosított jogait sérelem érte, jótételt követelhesse. A múlt bűneinek üldözése egyúttal megelőzi azt, hogy az állam vagy a biztonsági szolgálatok tagjai a jövőben visszaéléseket kövessenek el. Offe ezt nevezi az átmenet igazságszolgáltatása „*előre tekintő*” vonatkozásának, amely a „réggi gazdasági és politikai rendszer romjain egy új felépítésének feladatát” takarja. Ezt megkülönbözteti a „romok eltakarításának *visszatekintő* feladatától, ahol azokat az elemeket kell eltakarítani, amelyek nem használhatók az új rendszerbe való beépítésre, és akadályát képezik a zavartalan átalakulásnak”.³³ Az átmenet igazságszolgáltatásának előre tekintő elemei döntő szerepet játszanak a polgári bizalom kiépítésében, és így nélkülözhetetlenek a demokrácia megszilárdításában.³⁴

Végezetül, ha még az elnyomó rendszer által elkövetett bűncselekményeket nem is üldözik, fontos, hogy nyilvánosságra kerüljön ezeknek a bűnöknek a kiterjedése az előző rendszerben, és az, hogy azonosíthatóak legyenek e bűnök elkövetői, s ezáltal létrejöjjön egy teljes és megkérdőjelezhetetlen rögzítése a tényeknek. Ez alapja lehet a számonkérhetőségnek, amely a demokrácia nélkülözhetetlen része, s a számonkérhetőség megköveteli az „igazság feltárását”, és súlyt helyez arra, hogy az állam és az állam képviselőinek felelőssége a szenvedések okozásában egyértelmű legyen.³⁵ Samuel P. Huntington az átalakulásokkal foglalkozó alapművében a következő iránymutatásokat foglalja össze, ahhoz, hogyan kell a múlt bűneivel szembenézni. Először is: az átalakulás forradalmi módon zajlott, erkölcsileg és politikailag kívánatos, a régi rendszer vezetőit célszerű azonnal (a váltástól számított egy éven belül) bíróság elé állítani, de egyértelművé téve, hogy a közép- és alsó szintű vezetőket nem fogják üldözni. Másodszor, ha az átalakulás békés módon „átalakítással” vagy „áthelyezéssel” történik, nem érdemes büntetni az elnyomó rendszer képviselőit az emberi jogok megsértéséért, mert ezen lépés politikai ára meghaladja az erkölcsi nyereségeket. Harmadszor, fel kell ismerni, hogy az „üldözni és büntetni versus megbocsátani és elfelejteni” választási lehetőségek mindegyike súlyos nehézségeket vet fel, de a legkevésbé kívánatos megoldás: nem üldözni, nem büntetni, nem megbocsátani és mindezen felül nem felejteni.³⁶

Az átmeneti igazságszolgáltatás magyar modellje ezt, a legkevésbé kívánatos megoldást valósította meg. A társadalmi megtisztulás elmaradásán nem lehet

csodálkozni egy olyan dráma esetén, amelyből hiányoznak a bűnösök (negatív hősök) és az áldozatok (pozitív hősök) – miért pont a megtisztulást hiányoljuk tehát? A megtisztulás hiányának azonban lehet, hogy nagyobb ára lesz, mint amit ma gondolnánk. Ez az ár a jog tekintélyének a hiányában, a demokratikus intézmények gyengeségében és a jogállam intézményeinek alacsony társadalmi elfogadottságában jelenik meg. Ezek az alkotmányos demokrácia olyan gyen-

geségei, amelyek a jövőben komoly kihívásokat jelenthetnek. A demokrácia ereje abban van, hogy a társadalom széles körei tudnak erkölcsileg is azonosulni az alkotmányos keretekkel. Azok, akik az elmúlt évtizedekben az átmenet igazságszolgáltatásának meg-
hiúsításán fáradoztak, egyúttal megakadályozták az erkölcsi azonosulás kialakulását, ezzel pedig a demokrácia immunrendszerét károsították, remélhetőleg nem visszafordíthatatlanul.

Jegyzetek

- ¹ Ez az álláspont megjelenik: Tóth Gábor Attila: *A rendszerváltás keserű pirulája*. In: Jakab András–Takács Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005*. (Budapest, 2007, I. kötet, 569–574. p.)
- ² Elster, Jon: *Coming to Terms with the Past* (European Journal of Sociology, 1998. 39., 8. p.)
- ³ Garrett, Stephen A.: *Models of Transitional Justice: A Comparative Analysis*. International Studies Association 41st Annual Convention, Los Angeles. March 14–18, 2000. In: www.ciaonet.org/isa/gas02.
- ⁴ Carr, Raymond–Fusi, Juan Pablo: *Spain: Dictatorship to Democracy* (London, 1979, 11. p.)
- ⁵ Alba, Victor: *Transition isn Spain: From Franco to Democracy* (New Brunswick, 1978, 172–187. p.)
- ⁶ Maravall, José Maria–Santamaria, Julián: *Political Change in Spain and the Prospects for Democracy*. In: O'Donnell Guillermo–Schmitter Phillippe C.–Whithead Laurence (szerk.): *Transitions from Authoritarian Rule: Southern Europe* (Baltimore, 1986, 80 p.)
- ⁷ Aguero, Felipe. *Soldiers, Civilians and Democracy: Post-Franco Spain Comparative Perspective* (Baltimore, 1995. 104. p.)
- ⁸ Blakely, Georgina: *Digging up Spain's Past: Consequences of Truth and Reconciliation*. In: Democratization, 2005. 1., 44–59.
- ⁹ Ash, Timothy Garton: *Trials, Purges and History Lessons: Treating a Difficult Past in Post-communist Europe*. In: Müller Jan–Werner (szerk.): *Memory and Power in Post-war Europe: Studies in the Presence of the Past* (New York, 2002, 274. p.)
- ¹⁰ Psomiades, Harry J.: *Greece: From the Colonels' Rule to Democracy*. In: Herz, John (szerk.): *From Dictatorship to Democracy* (Westport, 1982, 255. p.)
- ¹¹ Amnesty International: *Torture in Greece: The First Torturers' Trial (1975)* (New York, 1977, 10–14. p.)
- ¹² Garrett, Stephen A.: *Models of Transitional Justice: A Comparative Analysis*. International Studies Association 41st Annual Convention, Los Angeles. March 14–18, 2000. In: www.ciaonet.org/isa/gas02. 4.
- ¹³ Pinto, Antonio Costa: *Authoritarian Legacies, Transitional Justice and State Crisis in Portugal's Democratization* (Democratization, 2006. 2. 173–204. p.)
- ¹⁴ Garrett, Stephen A.: *Models of Transitional Justice: A Comparative Analysis*. International Studies Association 41st Annual Convention, Los Angeles. March 14–18, 2000. In: www.ciaonet.org/isa/gas02. 1.
- ¹⁵ Halmai Gábor: *Post-Communist Approaches to Transitional Justice* (kézirat, Bellagio, 2005).
- ¹⁶ Méndez, Juan E.: *In Defense of Transitional Justice*. In: McAdams A. James (szerk.): *Transitional Justice and Rule of Law in New Democracies* (University of Notre Dame, 1997, 11–12. p.)
- ¹⁷ Ash, Timothy Garton: *Vier Wege zur Freiheit*. Die Zeit 2 October 1997. In: www.zeit.de/1997/41/Vier_Wege_zur_Wahrheit?page=all.
- ¹⁸ Az egyes kérdéseket az itt rendelkezésre álló keretknél bővebben tárgyalom: Hack Péter: *Az átmenet igazságszolgáltatása*. In: Jakab András–Takács Péter (szerk.): *A magyar jogrendszer átalakulása 1985/1990–2005*. (Budapest, 2007, I. kötet, 538–568. p.)
- ¹⁹ Király Tibor: *Büntetőeljárás jog* (Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 80. p.)
- ²⁰ Király: i. m., 81. p.
- ²¹ „4. § (1) A semmissé nyilvánítási eljárásra – a (2) bekezdésben meghatározott eltérésekkel – a különleges eljárásoknak a büntető eljárásról szóló 1973. évi I. törvény (Be). 356. §-ában meghatározott általános szabályai az irányadók.”
- ²² 1992. évi XI. törvény 1. §.
- ²³ Király: i. m., 83. p.
- ²⁴ A döntés angol nyelvű fordítása megjelent: Kritz Neil J. (szerk.): *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes* (Washington, 1995, Vol. III., 620–627. p.)
- ²⁵ Halmai Gábor, *Post-Communist Approaches to Transitional Justice*. Bellagio, 2005. (kézirat).
- ²⁶ *Korbély v. Hungary*. (Application no. 9174/02.)
- ²⁷ Bfv. X. 1. 055/2008/5. szám.
- ²⁸ A kérdés részletesebb elemzését végeztük el szerzőtársaimmal, az International Center for Transitional Justice (New York) megbízásából végzett kutatásban: Barrett, Elizabeth–Hack, Péter–Munkácsi, Ágnes: *Lustration as Political Competition: Vetting in Hungary*. In: Meyer-Rieckh, Alexander–Greiff, Pablo de (szerk.): *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (New York, 2007, 260–307. p.)
- ²⁹ Barrett–Hack–Munkácsi: i. m., 277. p.
- ³⁰ A Kenedi-bizottság jelentése megismerhető: www.meh.hu/misc/letoltheto/jelentes_1.pdf
- ³¹ Horne, Cynthia M. and Margaret Levi (2003) 'Does Lustration Promote Trustworthy Governance? An Exploration of the Experience of Central and Eastern Europe', paper prepared for the Honesty and Trust project, Collegium Budapest, 5.
- ³² Méndez, Juan E.: *In Defense of Transitional Justice*. In: McAdams, A. James (szerk.): *Transitional Justice and Rule of Law in New Democracies* (University of Notre Dame, 1997, 4. p.)
- ³³ Offe, Claus: *Varieties of Transition: The East European and East German Experience* (Cambridge, 1996, 82. p.)
- ³⁴ Greiff, Pablo de: *Vetting and Transitional Justice*. In: Meyer-Rieckh, Alexander–Greiff, Pablo de (szerk.): *Justice as Prevention: Vetting Public Employees in Transitional Societies* (New York, 2007, 522–544. p.)
- ³⁵ Huntington, Samuel P.: *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century* (University of Oklahoma Press, 1991, 213–214. p.)
- ³⁶ Uo., 231. p.

